

УДК 330.142

Коломієць Т.В.

*аспірант кафедри фінансів та кредиту
Вінницького національного аграрного університету*

ПРОБЛЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

PROBLEM OF IDENTIFICATION OF THE INTELLECTUAL CAPITAL OF ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

Розглянуто проблему ідентифікації «невідчутної» складової капіталу підприємства, зумовлену необхідністю управління нею як однією з найважливіших складових системи формування доданої вартості на підприємстві та вартості підприємства загалом. Обґрунтовано необхідність дослідження питання інтелектуального капіталу в сучасній системі господарювання для формування стійких конкурентних переваг. Досліджено погляди різних науковців щодо необхідності аналізу «невідчутної» сфери функціонування підприємства. Розглянуто підходи щодо співвідношення понять інтелектуального капіталу, нематеріальних активів та гудвілу. Запропоновано тлумачити нематеріальні активи та гудвіл як визначено в бухгалтерських стандартах, а поняття інтелектуального капіталу варто розглядати як результат інтелектуальної діяльності.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, нематеріальні активи, гудвіл, невідчутні активи, інтелектуальні активи.

АННОТАЦИЯ

Рассмотрена проблема идентификации «неосязаемой» составляющей капитала предприятия, обусловлена необходимостью управления ею как одной из важнейших составляющих системы формирования добавленной стоимости на предприятии и стоимости предприятия в целом. Обоснована необходимость исследования проблемы интеллектуального капитала в современной системе хозяйствования для формирования устойчивых конкурентных преимуществ. Исследованы взгляды различных ученых, касающиеся необходимости анализа «неосязаемой» сферы функционирования предприятия. Рассмотрены подходы к соотношению понятий интеллектуального капитала, нематериальных активов и гудвилла. Предложено толковать нематериальные активы и гудвилл как определено в бухгалтерских стандартах, а понятие интеллектуального капитала следует рассматривать как результат интеллектуальной деятельности.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, нематериальные активы, гудвилл, неосязаемые активы, интеллектуальные активы.

ANNOTATION

The paper deals with the problem of identifying the “intangible” component of enterprise capital caused by the necessity of managing it as one of the most important part of the system of formation of the enterprise price and value added at the enterprise. The necessity of investigation of the issue of intellectual capital in the modern economic system for formation of sustainable competitive advantage is grounded. The approaches of different scholars to necessity of analyzing the “intangible” part of enterprise functioning are studied. The approaches regarding the ratio between intellectual capital and intangible assets and goodwill are considered. The author suggests to interpret the intangible assets and goodwill as defined in the accounting standards. The concept of intellectual capital should be seen as the result of intellectual activity.

Keywords: intellectual capital, intangible assets, goodwill, intangible assets, intellectual assets.

Постановка проблеми. Будь-які трансформаційні процеси в економічній сфері потре-

бують наукового осмислення, пояснення і, як наслідок, появи можливості управляти новими процесами, явищами, формаціями з метою отримання корисного ефекту. Перехід до нового витку розвитку економічних систем, до так званої «економіки знань», зумовлює необхідність аналізу нового порядку функціонування господарських систем, побудованих на концепції інформації та знань як основних ресурсів та джерела багатства. Основою нової економічної парадигми є поняття інтелектуального капіталу як нової економічної категорії, яка відображає досі мало вивчену сферу діяльності господарських формувань – невідчутну (intangible), нематеріальну, але не менш важливу. Відтак необхідність чіткої ідентифікації «невідчутної» складової капіталу підприємства зумовлене необхідністю управління нею як однією з найважливіших складових формування конкурентних переваг, доданої вартості продукції та вартості підприємства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Всезростаюча увага до поняття інтелектуального капіталу та нематеріальних активів пов'язана зі зростанням їх важливості в процесі функціонування підприємства і отримання позитивних економічних результатів. За свідченнями С.В. Савельєва, лише від 6 до 30% вартості успішної компанії припадає на активи, які відображаються в балансових звітах; інше – це нематеріальні активи [16, с. 100].

Значний внесок у розвиток теорії інтелектуального капіталу зробили К. Багріновський [2], Е. Брукінг [3], А. Вайлман [25], Д. Волков [4], Т. Гараніна [4], Ф. Гу [20], І. Дурун [5], Л. Джоїя [21], Л. Едвінсон [19], І. Кедді [18], А. Козирев [7], Б. Лев [9], С. Легенчук [10], Б. Леонтьєв [11], В. Макаров [7], Б. Марр [24], С. Махаматова [12], М. Мелоун [19], М. Молодчик [13], Р. Петті [23], І. Просвіріна [14], І. Родов [22], Д. Стравовіч [24], М. Пушкар [15], Ю. Чуб [16] та багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Новизна концепції інтелектуального капіталу зумовлює потребу дослідження численних виявів його функціонування в різних сферах, що наразі і відбувається в наукових колах. Але основною проблемою, на нашу думку, є формування чіткого, логічного

та науково-обґрунтованого категорійного апарату цієї концепції, оскільки часто в літературі простежується підміна понять, що призводить до неадекватних висновків дослідження.

Метою статті є визначення сутності таких понять, як «інтелектуальний капітал», «нематеріальний капітал», «нематеріальні активи», «невідчутні активи», «інтелектуальні активи», «гудвіл» та порівняння особливостей їх використання.

Виклад основного матеріалу. Світовий досвід господарювання вказує на те, що основою багатства і конкурентоспроможності сучасних економічних систем є інтелектуальний капітал, чим і пояснюється зростаюча цікавість до його ідентифікації, оцінки та управління. Результати емпіричних досліджень показують прямий зв'язок між посиленням зусиль щодо управління інтелектуальним капіталом і продуктивністю праці та здатністю до інновацій. Зокрема, як зазначає М.А. Молодчик [13, с. 7] збільшення інтенсивності зусиль щодо управління інтелектуальним капіталом на 1% спричиняє підвищення здатності до інновацій на 4%, продуктивності праці – на 3%.

Природа інтелектуального капіталу наразі недостатньо вивчена, але дослідження цієї проблематики є необхідною умовою для формування системи управління ним з метою забезпечення стійких конкурентних переваг підприємства, оскільки інтелектуальний капітал є невід'ємною частиною підприємства, його надбанням, яке важко відтворити конкурентам.

Використовуючи принцип уподібнення умов існування живої природи та умов функціонування бізнесу, Б.Б. Леонтьєв наводить паралелі між трьома фізичними станами матерії та трьома видами капіталу, вказуючи, що фізичний капітал є аналогом твердої матерії, фінансовий – рідкої, а інтелектуальний – газоподібної. Якщо природа може розвиватися лише при гармонічному поєднанні трьох станів матерії, то і в економіці неможливий розвиток лише за на основі двох видів капіталу – фізичного та фінансового [11, с. 116–117].

На додачу можна лише зазначити, що значення інтелектуального капіталу невинно зростає

з переходом до економіки, що базується на знаннях та інформації. Структура капіталу сучасного підприємства кардинально відрізняється від структури капіталу підприємства, що функціонувало в доіндустріальний період (див. рис. 1).

Сучасна система бухгалтерського обліку, хоча і має багато переваг, але, як зазначає І.І. Просвіріна [14], доволі жорстко критикується менеджерами за те, що відображає лише минулі події і результати, історичні аспекти діяльності, а не перспективи зростання. Розробники системи збалансованих показників Р. Каплан і Д. Нортон [6], вважаючи сучасний бухгалтерський облік застарілим, вказують на необхідність врахування нефінансових показників при діагностиці підприємства.

М.С. Пушкар [15], досліджуючи сутність інтелектуального капіталу, зазначає, що «поняття «активи» в сучасній економіці не відповідає загальноприйнятому його тлумаченню, зокрема, ігнорується цінність такого фактору виробництва, як персонал, який має знання, навички, інтелект. Парадоксальним фактом є те, що життєво необхідний елемент, що приводить в рух виробництво і створює додаткову вартість, не знаходить ніякого відображення в обліку» [15]. Цим науковець підкреслює важливість фокусування на проблемі людського капіталу як основи для формування інтелектуального капіталу, оскільки ядром будь-якої господарської діяльності є людські ресурси.

С.Т. Махаматова [12], обґрунтовуючи необхідність ведення обліку невідчутних активів, зокрема й інтелектуального капіталу, наводить його переваги, суть яких зводиться до можливості:

- адекватного відображення вартості підприємства;
- вимірювання та аналізу всіх рушійних сил підприємства, які підтримують його продуктивність;
- підвищення вимог до ефективного управління невідчутними активами як з боку керівництва сучасних підприємств, так і з боку інших зацікавлених сторін (зокрема, держави);
- забезпечити прискорене зростання інвестицій в підприємство за рахунок подолання асиметричної інформації про підприємство в системі звітності для інвесторів (поточних та потенційних).

У сучасній економічній літературі досі немає усталеного загальноприйнятого категорійного апарату щодо питань, пов'язаних з інтелектуальним капіталом. Деякі науковці ототожнюють останній з нематеріальними активами, гудвілом, інші – чітко розмежовують ці поняття, вказуючи яке з понять ширше. Аналіз літературних джерел дозволив сформулювати основні підходи щодо співвідношення між поняттями нематеріальних активів, інтелектуального капіталу та гудвілу (див. рис. 2):

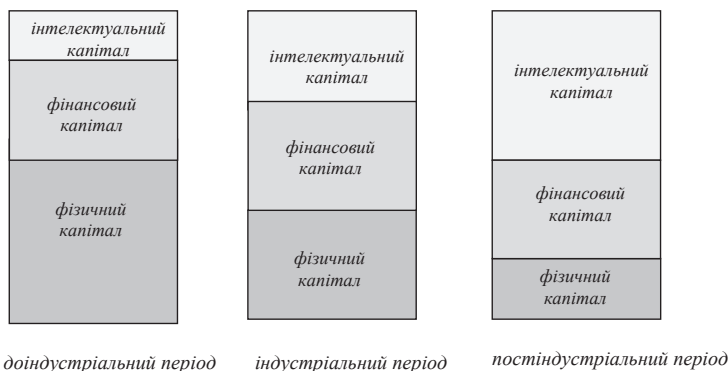

Рис. 1. Динаміка структури капіталу підприємства

Власна розробка

1) ототожнення нематеріальних активів та інтелектуального капіталу ($\text{НМА} = \text{ІК}$);

2) відокремлення поняття інтелектуального капіталу від нематеріальних активів ($\text{ІК} \neq \text{НМА}$);

3) поняття нематеріальних активів ширше, ніж інтелектуального капіталу ($\text{НМА} > \text{ІК}$);

4) поняття інтелектуального капіталу ширше, ніж нематеріальних активів ($\text{ІК} > \text{НМА}$);

5) поняття інтелектуального капіталу ототожнюється з поняттям гудвілу ($\text{ІК} = \text{Гудвіл}$);

6) відокремлення поняття інтелектуального капіталу від поняття гудвілу ($\text{ІК} \neq \text{Гудвіл}$).

Розглянемо запропоновані підходи детальніше.

1. $\text{НМА} = \text{ІК}$. Представники цього підходу визначають поняття «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал» як взаємозамінні, синонімічні дефініції. На думку Б. Лева [9], терміни «нематеріальні активи», «запаси знань» та «інтелектуальний капітал» є взаємозамінними в силу того, що всі три терміни «...широко вживаються: нематеріальні активи в літературі з бухгалтерського обліку, запаси знань – економістами, інтелектуальний капітал – у менеджменті та юридичній літературі; а загалом всі вони зводяться до одного: до невтленого матеріально забезпечення майбутніх вигод». Крім того, автор зазначає, що «нематеріальний актив забезпечує майбутні вигоди, не маючи матеріального чи фінансового (як акція чи облигація) втілення».

Е. Брукінг [4, с. 30] розуміє інтелектуальний капітал як «термін для позначення нематеріальних активів, без яких компанія тепер не може існувати», цим підкреслюючи тотожність цих понять.

Використовуючи балансовий підхід, Д.Л. Волков і Т.О. Гараніна [5] вказують рівнозначність та взаємозамінність понять «нематеріальні активи» та «інтелектуальний капітал». Як зазначають автори, сума ідентифікованих бухгалтерським обліком нематеріальних активів і матеріальних та фінансових активів дорівнює сумі власного капіталу та зобов'язань. З цим підходом важко погодитися, оскільки бухгалтерський облік враховує лише ті нематеріальні активи, що відповідають визначенням для них критеріям, всі інші нематеріальні активи не відображаються у звітності в активі балансу. Якщо ж в пасиві балансу відображати інтелектуальний капітал, як пропонують згадані автори, тоді необхідною умовою є виконання рівності

$$\text{НМА}_{\text{від}} + \text{НМА}_{\text{невід}} = \text{ІК},$$

де $\text{НМА}_{\text{від}}$ – нематеріальні активи, що відображені в звітності;

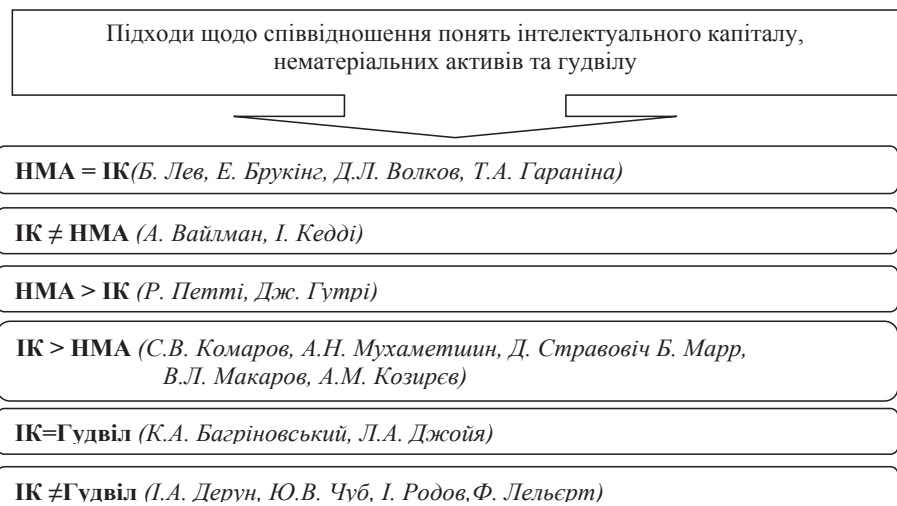
$\text{НМА}_{\text{невід}}$ – нематеріальні активи, що не відображені в звітності.

Водночас буде порушуватися принцип балансового методу – рівність активу і пасиву, оскільки пасив буде перевищувати актив на суму $\text{НМА}_{\text{невід}}$, які фактично не відображаються в активі балансу.

2. $\text{ІК} \neq \text{НМА}$. Цей підхід, представниками якого є А. Вайлман та І. Кедді [18; 25], передбачає, що всі активи можна розділити на два типи: ті, що можна виміряти (так звані «жорсткі»), і ті, що не піддаються вимірюванню (так звані «м'які»). Причому до першого типу належать як відчутні (матеріальні), так і невідчутні активи (нематеріальні), тоді як до другого типу відноситься інтелектуальний капітал. Відображення цього підходу можна і в МСБО, проте він має суттєвий недолік, оскільки інтелектуальний капітал містить певну кількість елементів, які відображаються в бухгалтерській звітності. Тому не можна говорити про повну неможливість його вимірювання.

3. $\text{НМА} > \text{ІК}$. Підкреслюючи неможливість включення до структури інтелектуального капіталу деяких елементів нематеріальної природи, науковці схиляються до думки, що поняття нематеріальних активів ширше, ніж поняття інтелектуального капіталу. Представниками цього підходу є Р. Петті і Дж. Гутрі [23], які вважають, що репутацію фірми не можна розглядати як частину інтелектуального капіталу, оскільки вона становить лише «результат розумного використання інтелектуального капіталу фірми» [23].

4. $\text{ІК} > \text{НМА}$. Представники цього підходу стоять на тих позиціях, що поняття інтелек-

ІК – інтелектуальний капітал;
НМА – нематеріальні активи.

Рис. 2. Підходи щодо співвідношення понять «інтелектуальний капітал», «нематеріальні активи», «гудвіл»
Сформовано автором на основі [2–5; 7–9; 17–18; 21–25]

туального капіталу ширше, ніж нематеріальні активи. Більшість з них обґрунтовують цю позицію, посилаючись на недосконалість чи обмеженість бухгалтерського підходу до оцінки «невідчутної» складової власного капіталу. Зокрема, як стверджують С.В. Комаров і А.Н. Мухаметшин, «бухгалтерський підхід є об'єктивно вужчим, ніж необхідно для адекватного розуміння інтелектуального капіталу» [7].

Як зазначають Д. Стравовіч та Б. Марр [24, с. 6], наразі не існує єдиного визначення нематеріальностей (intangibles), проте це поняття використовується як синонім інтелектуального капіталу. Нематеріальні активи відображають лише ту частину інтелектуального капіталу, яка визначається в якості активів у бухгалтерському обліку і звітності.

Зазначимо, що основою для виникнення цього підходу є наявність певних критеріїв для визначення нематеріального активу власне нематеріальним активом. Існують критерії, розроблені Комітетом щодо стандартів фінансового обліку (FASB), яким мають відповідати нематеріальні активи. До них належать активи, що не мають матеріальної форми, які з'явилися в результаті минулих подій, створили вимірюваний ефект і можуть приносити вигоду в майбутньому.

Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 [1] нематеріальним активом є немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований. Крім того, нематеріальний актив відображається в балансі, якщо існує імовірність одержання майбутніх економічних вигод, пов'язаних з його використанням, та його вартість може бути достовірно визначена.

Для того, щоб облікувати нематеріальний актив, він повинен відповідати певним критеріям. Нематеріальний актив, отриманий в результаті розробки, слід відображати в балансі за умов, якщо підприємство/установа має: намір, технічну можливість та ресурси для доведення нематеріального активу до стану, у якому він придатний для реалізації або використання; можливість отримання майбутніх економічних вигод від реалізації або використання нематеріального активу; інформацію для достовірного визначення витрат, пов'язаних з розробкою нематеріального активу. Якщо нематеріальний актив не відповідає вказаним критеріям визнання, то витрати, пов'язані з його придбанням чи створенням, визнаються витратами того звітного періоду, протягом якого вони були здійснені без визнання таких витрат у майбутньому нематеріальним активом [1].

Враховуючи досвід багаторічних спостережень, професори Вашингтонського та Нью-Йоркського університетів Ф. Гу та Б. Лев [20, с. 111] вказують на той факт, що бухгалтери відмовляються визнавати нематеріальний капітал в якості активів у фінансових звітах нарівні з фізичними і фінансовими активами.

Водночас відсутність корисної інформації значно перешкоджає можливості оцінки вартості нематеріальних активів, особливо для інвесторів. Результати дослідження згаданих авторів вказують, що інформаційний дефіцит щодо нематеріальних активів призводить до значних втрат для інвесторів, оскільки облікова інформація спотворюється і вводить в оману, тоді як інсайтери володіють більшим обсягом актуальної інформації.

Цікавим є зауваження, висунуте одними із основоположників концепції інтелектуального капіталу Л. Едвінсоном та М.С. Мелоуном [19], які обґрунтовують об'єктивну необхідність відображення нематеріальних активів в активі, а інтелектуального капіталу в пасиві балансу.

Російські науковці В.Л. Макаров та А.М. Козирев [6] дотримуються думки, що поняття інтелектуального капіталу ширше, ніж нематеріальні активи та інтелектуальна власність і не регламентується нормативними актами, натомість складові нематеріальних активів жорстко регулюються правовими документами і бухгалтерськими стандартами.

5. $IK = \text{Гудвіл}$. Прихильники даного підходу К.А. Багріновський [2] та Л.А. Джойя [21], отожднюють поняття інтелектуального капіталу з поняттям гудвілу. Зокрема, Л.А. Джойя [21, с. 70] зазначає, що інтелектуальний капітал – це колишня назва гудвілу бухгалтерами. На нашу думку, цей підхід є помилковим, оскільки відсутність можливості адекватно оцінити інтелектуальний капітал змусила списувати різницю між ринковою і балансовою вартістю підприємства на нематеріальні активи, а все інше, що не підпадає під критерії бухгалтерського обліку для останніх – на гудвіл.

6. $IK \neq \text{Гудвіл}$. Противниками попереднього підходу (І.А. Дерун [5], Ю.В. Чуб [17], І. Родов [22], Ф. Лельерт [22]) висунуто низку причин, чому гудвіл не може бути адекватним відображенням інтелектуального капіталу: 1) гудвіл може виникати лише при придбанні; 2) він є розрахунковим показником, а отже не являється окремим активом; 3) величина гудвілу залежить від оцінки матеріальних активів і зобов'язань, а отже жодним чином не характеризує величину інтелектуального капіталу.

Крім того, Ю.В. Чуб підкреслює, що «гудвіл є капіталом, який існує як окрема економічна одиниця і може існувати тільки із підприємством, без можливості вилучення. А тому цей об'єкт може належати до основного капіталу у вигляді додаткового інтелектуального капіталу (рахунок 42 «Додатковий капітал») як основне майно – без можливості амортизації» [17, с. 2]

С.Ф. Легенчук наголошує на необхідності використання в бухгалтерському обліку поняття інтелектуальних активів замість поняття інтелектуального капіталу, оскільки в обліку капіталом називають пасив бухгалтерського балансу. Цим автор розмежовує бухгалтерський та економічний підходи до трактування сут-

ності досліджуваного поняття, зазначаючи, що «доцільним є використання поняття «інтелектуальні активи», що зумовлює його відповідне облікове відображення як активів та відповідає економічному поняттю «інтелектуальний капітал» [10, с. 7].

І.І. Просвірина [14] розглядає поняття інтелектуального капіталу, нематеріальних активів та гудвілу в широкому та вузькому сенсах. У вузькому трактуванні інтелектуальний капітал – це активи, що відображають сукупність знань персоналу компанії і результат втілення цих знань в інших невідчутних активах. В широкому значенні інтелектуальний капітал – це сукупність всіх невідчутних активів компанії, в тому числі тих, що не є результатом розумової діяльності. Нематеріальні активи у вузькому значенні становлять сукупність невідчутних активів організації, що відповідають критеріям бухгалтерського обліку і відображаються у звітності підприємства. В широкому сенсі – це сукупність усіх невідчутних активів організації, незалежно від того, чи відповідають вони стандартам бухгалтерського обліку. В широкому сенсі гудвіл – це сукупність всіх невідчутних активів підприємства. У вузькому – бухгалтерський актив, що відповідає критеріям стандартів фінансової звітності.

Крім згаданих понять існує й термін «нематеріальний капітал», під яким за визначенням С.В. Комарова, А.Н. Мухаметшина [8], варто розуміти всю сукупність невідчутних активів в найбільш широкому значенні. Він охоплює: 1) інтелектуальний капітал та активи, що не є результатом інтелектуальної діяльності; 2) вимірювані та не вимірювані прямими методами активи; 3) нематеріальні активи, що відображаються у фінансовій звітності, і невідчутні активи, що не відповідають критеріям і не відображаються в балансі.

На нашу думку, поняття інтелектуального капіталу, нематеріальних активів та гудвілу не варто ототожнювати, оскільки: кожне з наведених понять характеризує лише окрему частину «невідчутної» сфери діяльності підприємства; поняття нематеріальних активів повинно використовуватися в значенні, що рекомендоване бухгалтерським обліком; поняття гудвілу варто використовувати при купівлі-продажу підприємства, а не як відображення інтелектуального капіталу; поняття інтелектуального капіталу слід використовувати для характеристики сукупності інтелектуальних ресурсів, втілених у людських знаннях, здібностях, навичках, а також інтелектуальних продуктів (як власних, так і придбаних), які в процесі включення до господарського обороту створюють додаткову вартість і надають конкурентні переваги, тобто прямо пов'язувати з інтелектуальною діяльністю.

Висновки. Відносна новизна концепції інтелектуального капіталу спричинила певну дезорієнтацію в категорійному просторі, наслідком якої є підміна сутності понять. Різні

підходи – бухгалтерський та управлінський – зумовили виникнення різних трактувань понять інтелектуального капіталу, нематеріальних активів та гудвілу. Дослідивши обґрунтування кожного з шести підходів щодо співвідношення понять інтелектуального капіталу, нематеріальних активів та гудвілу, нами запропоновано трактувати нематеріальні активи та гудвіл як визначено в бухгалтерських стандартах, тоді як поняття інтелектуального капіталу розглядати як сукупність інтелектуальних ресурсів, втілених у людських знаннях, здібностях, навичках, а також інтелектуальних продуктів (як власних, так і придбаних), які в процесі включення до господарського обороту створюють додаткову вартість і надають конкурентні переваги.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи», затв. Наказом Міністерства фінансів України від 18.10.99 № 242, із змінами та доповненням // Бухгалтерський облік і аудит. – 2002. – № 12. – С. 37–39.
2. Багриновский К.А. Научно-исследовательский сектор экономики России: состояние и особенности развития. / К.А. Багриновский, М.А. Бендиков, И.Э. Фролов, Е.Ю. Хрусталева. – М. : ЦЭМИ РАН, 2001. – 120 с.
3. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал : пер. с англ. / Э. Брукинг ; под ред. Л.Н. Ковалик. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
4. Волков Д.Л. Оценка интеллектуального капитала российских компаний / Д.Л. Волков, Т.А. Гаранина // Научные доклады. – 2006. – № 22(R). – СПб. : НИИ менеджмента СПбГУ. – 30 с.
5. Дерун І.А. Проблеми оцінювання інтелектуального капіталу та його відображення у фінансовій звітності / І.А. Дерун // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 6(144). – С. 103–113.
6. Каплан Р.С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию : пер. с англ. / Р.С. Каплан, Д.П. Нортона. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. – 320 с.
7. Козырев А.Н. Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности / А.Н. Козырев, В.Л. Макаров. – М. : РИЦ ГШ ВС РФ, 2003. – 368 с.
8. Комаров С.В. Методологический анализ категории «нематериальный капитал» / С.В. Комаров, А.Н. Мухаметшин // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Серия «Социально-экономические науки». – 2012. – № 13(37). – С. 45–64.
9. Лев Б. Нематериальные активы: управление, измерение, отчетность / Б. Лев. – М. : Квинто-Консалтинг, 2003.
10. Легенчук С.Ф. Бухгалтерське відображення інтелектуального капіталу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.04 «Економіка та управління підприємствами» / С.Ф. Легенчук ; Нац. аграр. ун-т. – К., 2006. – 21 с.
11. Леонтьев Б.Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе / Б.Б. Леонтьев. – М. : Издательский Центр «Акционер», 2002. – 200 с.
12. Махаматова С.Т. Особенности интеллектуального капитала в условиях глобализации : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / С.Т. Махаматова ; ФГОБУВПО «Финансовый университет

- при Правительстве Российской Федерации». – М., 2012. – 22 с.
13. Молодчик М.А. Интеллектуальный капитал компании: диагностика и подходы к управлению : учеб. пособие / М.А. Молодчик. – Пермь : Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2012. – 219 с.
 14. Просвирина И.И. Интеллектуальный капитал: новый взгляд на нематериальные активы / И.И. Просвирина // Финансовый менеджмент. – 2004. – № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.finman.ru/articles/2004/4/2309.html>.
 15. Пушкар М.С. Интеллектуальний капітал та його оцінка / М.С. Пушкар // Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю : матер. VII Міжнародної науково-практичної конференції (14–16 квітня 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fin.at.ua/publ/32-1-0-668>.
 16. Савельев Є.В. Новітній маркетинг : навч. посібник / Є.В. Савельев, С.І. Чоботар, Д.А. Штефаніч та ін. ; за ред. Є.В. Савельєва. – К. : Знання, 2008. – 420 с.
 17. Чуб Ю.В. Проблеми обліку інтелектуального капіталу / Ю.В. Чуб // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва: зб. наук. праць. Сер. «Економічні науки». – 2010. – № 6. – С. 411–415.
 18. Caddy I. Intellectual capital: recognizing both assets and liabilities / I. Caddy // Journal of Intellectual Capital. – 2000. – Vol. 1. – Т 2. – P. 129–146.
 19. Edvinsson L. Intellectual Capital. Realizing Your Company's True Value by Finding its Hidden Brainpower / L. Edvinsson, M.S. Malone. – New York : Horper Business, 1997. – 240 p.
 20. Gu F. Intangible assets, measurement, drivers, usefulness / F. Gu, B. Lev // Managing knowledge assets and business value creation in organizations : measures and dynamics. / Giovanni Schiuma. – Potenza : University of Basilicata, 2010. – 350 p.
 21. Joia L.A. Measuring intangible corporate assets. Linking Business Strategy With Intellectual Capital / L. A. Joia // Journal of Intellectual Capital. – 2000. – № 1(1). – P. 68–84.
 22. Rodov I. FiMIAM: financial method of intangible assets measurement / I. Rodov, Ph. Leliaert // Journal of Intellectual Capital. – 2002. – Vol. 3. – Number 3. – P. 323–336.
 23. Petty R. Intellectual Capital Literature Review. Measurement, reporting and management / R. Petty, J. Guthrie // Journal of Intellectual Capital. – 2000. – Vol. 1. – Т 2. – P. 155–176.
 24. Starovic D. Understanding Corporate Value: managing and reporting intellectual capital / D. Starovic, B. Marr. – London : CIMA, 2003. – 28 p.
 25. Wileman A. A capital idea // Management Today. – April, 1999. – P. 97.